

ΤΕΥΧΟΣ 3 / ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2002

ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

The Divided Colours of Religion

ΙΕΡΑ/ΒΕΒΗΛΑ

ΕΘΝΟΦΥΛΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΙΟΥ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΤΟΥ 1872

ΜΕΣΑ στην ιστορία δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η εθνοφυλετική ιδεολογία διαπλέχθηκε στενά με τη θρησκεία. Πιο συγκεκριμένα, η τελευταία επιστρατεύθηκε για να νομιμοποιήσει και να καθαριάσει τις πολιτικές και κοινωνικές επιδιώξεις των εκπροσώπων του εθνικισμού, υπό το πρόσχημα ότι είναι ο κατεξοχόν θεματοφύλακας των παραδόσεων και των αξιών της φυλής. Έτσι, η θρησκεία μετατράπηκε ουσιαστικά σε εντολοδόχο της πολιτικής. Κατανοήθηκε εργαλειακά, δηλαδή, ως άξονας γύρω από τον οποίον θα μπορούσε να συσπειρωθεί η κοινότητα και να οικοδομηθεί η εθνική ταυτότητα. Στην περίπτωση της δημιουργίας των εθνικών κρατών της Βαλκανικής, η εκμετάλλευση της πίστης έπαιξε καθοριστικό ρόλο. Οι αναδυόμενοι από τις αρχές του 19ου αιώνα λόθοι για ανεξαρτησία από την Οθωμανική επικυριαρχία και οι αγώνες για την εθνική ολοκλήρωση αναδαπτίστηκαν στα νόματα της Ορθόδοξης πίστης, αποκτώντας ένα μεταφυσικό χαρακτήρα. Παράλληλα, αναπτύχθηκαν φυγόκεντρες τάσεις στις σχέσεις των τοπικών Εκκλησιών με την Μητέρα Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, η οποία παρέμενε υπόδουλη στην Υψηλή Πύλη. Η δημιουργία εθνικών Αυτοκέφαλων Εκκλησιών και Πατριαρχείων τραυμάτισε την οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας και φανέρωσε την μόλυνση της πίστης από τον ιό του εθνικισμού. Ωστόσο, το Οικουμενικό Πατριαρχείο παρέμεινε ο κύριος εκφραστής της ενότητας και καθολικότητας της Ορθοδοξίας. Απόδειξη αποτελεί η από μέρους του καταδίκη του εθνοφυλετισμού δια της συνοδικής εγκυ-

κλίον του 1872. Η απόφαση αυτή συνιστά ευθεία άρνηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας να παράσχει έδαφος νομιμοποίησης στην ιδεολογία του εθνικισμού, του φυλετικού μίσους και των διαχωρισμών.

ΤΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ ΚΑΡΑΜΟΥΖΗ
Υποψήφιου Διδάκτορα Κοινωνιολογίας της Θεολογίας
(Πάντειο Παν/μιο)

ΤΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΥΤΟΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ

Η ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ, λειτουργώντας στο πλαίσιο ευρύτερων πολιτισμικών συσπειρώσεων, όπως αυτές διαγράφονταν μέσα στα όρια των μεγάλων αυτοκρατοριών –της Βυζαντινής και της Οσμάνικής– ανέπτυξε έναν θρησκευτικό λόγο και μια πολιτική λειτουργία, η οποία ευνοούσε την οργανική ενότητα ετερόκλητων, πολλές φορές, κοινωνικών και πολιτιστικών στοιχείων κάτω από την κοινή Χριστιανική πίστη. Ο τίτλος «Οικουμενικό» Πατριαρχείο υπογραμμίζει δύο παράλληλες δυνατότητες. Αφενός, την οικουμενικότητα της Χριστιανικής πίστης, στην οποία μπορούσαν να προσέλθουν όλοι χωρίς δεσμεύσεις και περιορισμούς αφετέρου, τον ιδιαίτερο πολιτικό του λόγο, καθώς ήταν υπεύθυνο για όλους τους Χριστιανικούς λαούς, που συνυπήρχαν κάτω από την «Μεγάλη Αυτοκρατορία».

Ολόκληρο το σύστημα διοίκησης και λειτουργίας του οσμάνικού κράτους ήταν ένα μείγμα θρησκευτικο-πολιτικού μοντέλου εξουσίας, αφού οι εθνότητες δεν αναγνωρίζονταν με βάση τον πολιτικο-εθνικό χαρακτήρα της ύπαρξής τους, αλλά κυρίως με βάση τη θρησκευτική τους λειτουργία¹. Επιπλέον, ήταν υπόλογες στην Οσμάνική εξουσία, η οποία είχε και την κύρια πολιτική ευθύνη για την ύπαρξη και λειτουργία τους. Ουσιαστικά, ο ρόλος του Πατριαρχείου ήταν περισσότερο αντιπροσωπευτικός των Χριστιανικών πληθυσμών στην κεντρική διοίκηση του Οσμάνικού κράτους και λιγότερο φορέας αυτόνομου πολιτικού λόγου, αφού ως θεσμός του Οσμάνικού κράτους, ήταν υποχρεωμένο να δηλώνει τη νομιμοφροσύνη του σ' αυτό και ταυτόχρονα να αναπαράγει τον κυρίαρχο πολιτικό του λόγο.

Το σύστημα διοίκησης των Χριστιανικών πληθυσμών, με βάση

1. «Ενώ οι μουσουλμάνοι ε-
κλαμβάνονταν θεωρητικά ως
μια 'αδελφότητα', οι μη μου-
σουλμάνοι, που έπονταν, κλι-
μαζώνονταν σε 'κοινότητες'
με βάση [...] το θρησκευμά-
τους. Έτσι πρώτη έρχεται η
'κοινότητα' των ρωμίων/ορ-
θοδόξων, δεύτερη η 'κοινότη-
τα' των Αρμενίων γρηγοριανώ-
ν, οι 'κοινότητες' των Αρ-
μενίων καθολικών, των Αρμε-
νίων διασπασμένων και τε-
λευταία η Εβραϊκή 'κοινότη-
τα'. Διαπιστώνουμε λοιπόν
πως η έννοια της εθνότητας
είναι ταυτισμένη με το θρη-
σκευμα», βλ Ν. ΣΑΡΡΗΣ, *Ο-
σμάνική Πραγματικότητα*,
Συστημική παρά-θεση δομών
και λειτουργιών. I. Το Δεσπο-
τικό κράτος, Αρσενίδης, 277.

το θρησκευτικό τους χαρακτήρα, δημιουργούσε το αίσθημα της ενότητας και της συνεκτικότητας του κρατικού θεσμού, αφού οι πολιτικές διεκδικήσεις και τα αυτονομιστικά κινήματα δεν μπορούσαν να ευδοκιμήσουν σε ένα καθεστώς, στο οποίο ο πολιτικός λόγος ήταν οργανικά ενταγμένος στον θρησκευτικό. Τον χαρακτήρα αυτής της ενότητας και της συνεκτικότητας τον συναντάμε και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο το οποίο ήταν υποχρεωμένο να διασφαλίζει το απαρασάλευτο του Οσμανικού κράτους από τη μια, και από την άλλη να απορρίπτει όλες εκείνες τις αυτονομιστικές πολιτικές ιδεολογίες, που από τον 18ο αιώνα άρχιζαν να κατακλύζουν τον Οσμανικό χώρο.

Όμως, η διαμόρφωση και διαχείριση της πολιτικής σκέψης από τα εθνικά πλέον κράτη, στο πλαίσιο της εκκοσμίκευσης, οδήγησε στη σταδιακή αποσύνδεση του πολιτικού από το θρησκευτικό και στη νομιμοποίηση του πολιτικού όχι από έναν θρησκευτικό θεσμό, αλλά από ένα αυτόνομο και ανεξάρτητο κράτος. Το τελευταίο προσδιόριζε τον εαυτό του με βάση την εθνική του ιδιοσυνοστασία, η οποία είχε περιεχόμενο κατ' εξοχήν φυλετικό. Άλλωστε, ο Χριστιανικός χαρακτήρας των περισσότερων κρατών της Δύσεως δεν έθεσε φραγμούς στην διαμόρφωση αυτόνομων εθνικών κρατών. Αντίθετα το θρησκευτικό τέθηκε στην υπηρεσία του πολιτικού, που το υποχρέωνε να αναπαράγει τον κυρίαρχο εθνικιστικό του λόγο.

Από τον 17ο αιώνα και μετά, το ελληνικό στοιχείο αρχίζει να παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στις Χριστιανικές κοινότητες, διεκδικώντας για λογαριασμό του πρωταγωνιστικό ρόλο. Ενώ, δηλαδή, πριν από τον 17ο αιώνα τα δύο στοιχεία, εκκλησιαστικό και λαϊκό, βρισκόνταν σε μια ισόρροπη σχέση, μετά τον 17ο αιώνα, με την σταδιακή κατίσχυση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων στην Οσμανική κοινωνία, οι Έλληνες Φαναριώτες, πλοιοκτήτες και έμποροι, άρχισαν να παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο όχι μόνο στο εσωτερικό της Οσμανικής αυτοκρατορίας, αλλά και στον ευρύτερο Ευρωπαϊκό χώρο. Αυτό τους έδωσε το δικαίωμα να ελέγχουν το Οικουμενικό Πατριαρχείο, συμμετέχοντας ενεργά τόσο στην εποπτεία των σχολείων, όσο και στην «επιτροπή του κοινού», η οποία εξέλεγε τον Πατριάρχη, καθώς και στην οικονομική διαχείριση². Τελικά, ο αυξανόμενος παρεμβατικός ρόλος των ευπόρων λαϊκών ελληνικών στοιχείων στη Βαλκανική, οδήγησε στην ελληνοποίηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, με αποτέλεσμα οι Έλληνες αξιωματούχοι και κληρικοί τον 18ο αιώνα να είναι οι ηγέτιδες πολ-

2. Στο ίδιο, 300.

3. Βλ. Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η Ελληνική Εκκλησία ως πολιτιστική δύναμις εν τη ιστορία της Χέρσωνήσου του Αίμου*, Αθήνα 1948, 89.

τικο-θρησκευτικές δυνάμεις στην περιοχή³. Ο οικουμενικός χαρακτήρας του Πατριαρχείου, ουσιαστικά, συνταυτιζόταν με την παγκοσμιότητα της οικονομικής καπιταλιστικής πράξης, στοιχεία τα οποία ευνοούσαν το ένα το άλλο, εφόσον τόσο η θρησκευτική, όσο και η οικονομική ιδεολογία, είχαν σαν υπόστρωμα την διαπολιτισμική οικουμενικότητα.

Ο εναγκαλισμός, όμως, του Οικουμενικού Πατριαρχείου από το ελληνικό στοιχείο και η αναπαραγωγή τόσο της ελληνικής γλώσσας, όσο και του ελληνικού πολιτισμού από ένα θεσμό κατ'εξοχήν υπερεθνικό, εκμερίκευσε τον θεσμό αυτό. Οδήγησε στη διαμόρφωση μιας αντιφατικότητας (εθνικό-υπερεθνικό), η οποία λειτούργησε καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και εξυτηρέτησε τις εθνικές διεκδικήσεις των Ελλήνων. Εάν το υπερεθνικό εξακολουθούσε να λειτουργεί, αυτό σαφέστατα ευνοούσε το ελληνικό στοιχείο, το οποίο άλλωστε και διαχειριζόταν την οικουμενικότητα του θρησκευτικού θεσμού. Ουσιαστικά, η οικουμενικότητα πέρασε από τον θρησκευτικό θεσμό, ο οποίος διατηρήθηκε ως συμβολικό σημείο αναφοράς, στην κοσμική πολιτική αρχή.

Η διαμόρφωση, από την άλλη πλευρά, των εθνικών κρατών στη Δύση, με την καλλιέργεια της αντίστοιχης εθνι(μιστι)κής ιδεολογίας, όπου τα στοιχεία της ιδιαιτερότητας κάθε λαού υπερτονίστηκαν ακριβώς για να υπογραμμιστεί η ετερότητα των λαών, πέρασαν και στην ελληνική περίπτωση. Η θρησκεία αποτελούσε ένα σημαντικό στοιχείο διαφοροποίησης, όπως, άλλωστε, και η γλώσσα. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο αγώνας των Ελλήνων για εθνική ανεξαρτησία υπερτόνισε ως στοιχείο διαφορετικότητας την θρησκεία, η οποία, αφενός αντιπαρέτασε τους πιστούς Χριστιανούς στους απίστευτους Μουσουλμάνους, ενώ, αφετέρου, το θρησκευτικό στοιχείο χρησιμοποιήθηκε για να εξαγιαστεί ο αγώνας της εθνικής ανεξαρτησίας, δίνοντάς του νόημα και περιεχόμενο.

Όπως καταλαβαίνει κανείς, η ιδεολογία της οικουμενικότητας, η οποία εκπορευόταν από έναν τυπικά «υπερεθνικό», αλλά με συγκεκριμένο εθνικό χαρακτήρα, θρησκευτικό θεσμό –ο οποίος, συν τους άλλους, δρισκόταν έξω από τα όρια του υπό διαμόρφωση ελληνικού κράτους και ήταν αναγκασμένος να υποτάσσεται στην Οσμάνική πολιτική κυβέρνηση– δεν μπορούσε να έχει τον πρώτο λόγο στη διαμόρφωση της εθνικής πολιτικής. Οι αντιλήψεις των Διαφοτιστών διέκριναν το εθνικό από το θρησκευτικό και το συνέδεαν

με το κρατικό-πολιτικό. Αυτή η σύνδεση καθίσταται ακόμα πιο επιτακτική στην περίπτωση του ελληνικού κράτους, το οποίο ήταν υποχρεωμένο να αποσείσει την πολιτική εξάρτηση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που ήταν υποταγμένο στο Οσμανικό κράτος, αντίπαλο του ελληνικού σχηματισμού. Για το λόγο αυτό, ο Κοραΐς διατυπώνει την άποψη ότι ο ελεύθερος ελληνικός κρατικός σχηματισμός πρέπει να έχει τη δική του ελεύθερη Εκκλησία. Τελικά, ένα από τα κύρια μελήματα του νέου κράτους έγινε η δημιουργία μιας Εκκλησίας, η οποία ενώ, από τη μια, διαχώριζε την διοικητική της δραστηριότητα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, από την άλλη, διατηρούσε τη δογματική ενότητα με τις άλλες ομόδοξες Εκκλησίες. Στην ουσία, θέβαια, το ελληνικό κράτος επεδίωξε τη δημιουργία μιας Ελλαδικής Εκκλησίας, η οποία θα υπαγόταν διοικητικά στον κρατικό θεσμό και θα εξυπηρετούσε απ' ευθείας τα συμφέροντα του. Η Ελλαδική Εκκλησία απέδειξε στην ιστορική της πορεία ότι δημιουργήθηκε ακριβώς για να στηρίξει τον κρατικό θεσμό και τις εθνικές επιλογές του, ως Εκκλησία κατ' εξοχήν εθνική. Μάλιστα, η λειτουργία της εξυπηρετούσε το νομιμοποιητικό ρόλο της εξουσίας με την υπόδειξη στο λαό για συμμόρφωση στις επιλογές της κάθε κυβέρνησης, της οποίας αποτελούσε προέκταση.

Αυτό, όμως, που μας ενδιαφέρει εδώ είναι το γεγονός πως ενώ το ελληνικό κράτος με τη δημιουργία της Ελλαδικής Εκκλησίας είχε έναν νομιμοποιητικό εσωτερικό μηχανισμό ελέγχου του λαού και ταυτόχρονα υποταγής του στην κυρίαρχη εξουσιαστική δομή, το ίδιο αδυνατούσε να ελέγξει τον ελληνοισμό που δρισκόταν έξω από τα όρια του νέου κράτους. Η Αθήνα, ως εθνικό κέντρο, δεν κατάφερε καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα να υποσκελίσει το παλιό εθνικό κέντρο. Άλλωστε, μπορεί το περιεχόμενο της Μεγάλης Ιδέας να άλλαζε ανάλογα με τις εκάστοτε εθνικές διεκδικήσεις των Ελλήνων, το θρησκευτικό, όμως, υπόστρωμα, που ήθελε την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης παρέμενε κυρίαρχο. Τελικά, το ελληνικό κράτος πέτυχε την επανασύνδεσή του με την Κωνσταντινούπολη και την ανακήρυξη της Ελλαδικής Εκκλησίας ως αυτοκέφαλης το 1850. Η αναγνώριση αυτή σήμανε, για την Ελληνική κυβέρνηση, μια ευκαιρία προσεταιρισμού ενός οικουμενικού θεσμού, ο οποίος εξυπηρετούσε τα εθνικά συμφέροντα του ελλαδικού κράτους, κυρίως δε την αλυτρωτική του πολιτική. Στην ουσία, όμως, δημιουργήθηκαν δύο εθνικά κέντρα, ένα στην Αθήνα και ένα στην Κων/πολη, τα οποία πολλές φορές αντιπαρατέθηκαν με-

ταξύ τους αναφορικά με τον τρόπο άσκησης της ελληνικής εθνικής πολιτικής. Έτσι, ο Χαρίλαος Τρικούπης διαφώνησε με τον Πατριάρχη Ιωακείμ τον Γ' για τα θέματα χειρισμού της αλυτρωτικής πολιτικής, επιδιώκοντας μια περισσότερο εθνική πολιτική, ενώ το Πατριαρχείο επιθυμούσε μια περισσότερο οικουμενική πολιτική. Το αποτέλεσμα ήταν να επέλθει οριστική ρήξη στις σχέσεις των δύο πλευρών και παραίτηση του Πατριάρχη. Κατανοεί, λοιπόν, κανείς πόσο ελληνικό ήταν το Οικουμενικό Πατριαρχείο στα τέλη του 19ου αιώνα, και πόσο αυτό στοίχισε τόσο στον οικουμενικό του χαρακτήρα, όσο και στην διαμόρφωση εθνικών διεκδικήσεων από άλλες εθνότητες, οι οποίες, λίγο ως πολύ, διεκδίκησαν αυτήν την οικουμενικότητα.

ΟΙ ΕΘΝΙΚΟ-ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΑΠΑΙΤΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟ ΣΧΙΣΜΑ

Η ΝΕΑ ΚΟΣΜΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΠΟΥ ΗΛΘΕ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΣΗ ΣΤΗΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚή σήμανε, πέρα από τη διάκριση του πολιτικού από το θρησκευτικό, τη δημιουργία αυτόνομων εθνικών κρατών, τα οποία αυτοπροσδιορίζονταν πολιτικά και θρησκευτικά. Κάτω από αυτό το πρίσμα κατανοούνται οι εθνικές διεκδικήσεις των Βουλγάρων. Οι Βούλγαροι είχαν υπ' όψιν τους την διαμόρφωση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και της Εκκλησίας του ως συνέπεια της εθνικής του ανεξαρτησίας. Από την άλλη, γνώριζαν πολύ καλά ότι λόγω της γεωγραφικής θέσης τους δεν μπορούσαν να αντιπαρατεθούν στρατιωτικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς βρισκόνταν κοντά στα μεγάλα στρατιωτικά κέντρα της Αυτοκρατορίας κι επομένως κάθε επανάσταση θα καταπνιγόταν⁴. Για τους λόγους αυτούς αποφάσισαν να ανασυγκροτήσουν την Εκκλησία τους, η οποία θα μεριμνούσε ως εθναρχία για την παιδεία, θα ενίσχυε τη βουλγαρική γλώσσα, θα τόνωνε την εθνική συνείδηση και θα οργάνωνε τον βουλγαρικό λαό, συντελώντας καιρία στην εθνική ανεξαρτησία του. «Τα όρια της Εκκλησίας της Βουλγαρίας θ' αποτελούσαν το πρόπλασμα της συγκροτήσεως του αυριανού βουλγαρικού κράτους. Το πρόβλημα, δηλαδή, της συγκροτήσεως της Εκκλησίας της Βουλγαρίας δεν ήταν μόνο εκκλησιαστικό, αλλά κυρίως εθνικό»⁵.

Ουσιαστικά, δηλαδή, οι Βούλγαροι, ξεκινούν αντίστροφα σε σχέ-

4. Βλ. Δ. ΓΟΝΗ, *Ιστορία της Εκκλησίας της Βουλγαρίας*, Αθήνα 1995, 122

5. Στο ίδιο, 122.

ση με την ελληνική περίπτωση, αφού η αυτόνομη εθνική Εκκλησία τίθεται ως προϋπόθεση της εθνικής κρατικής υπόστασης. Το πρόβλημα, όμως, που συναντούσαν προς εκπλήρωση του στόχου αυτού, ήταν η υπαγωγή τους στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο στην κυριολεξία ήταν ελληνικό. Για το λόγο αυτό κατηγορούσαν τους Έλληνες αρχιερείς στην Πύλη ως άπληστους και ανήθικους, αφού δεν επέτρεπαν την λειτουργία βουλγαρικών σχολείων και την τέλεση της Θείας Λατρείας στη σλαβωνική. Παράλληλα, κατάφεραν να μετατρέψουν την βουλγαρική κοινότητα της Πόλης σε παμβουλγαρικό εθνικό κέντρο⁶. Η σημειολογία της Κωνσταντινούπολης ως εθνικού κέντρου των βουλγάρων καθίσταται προφανής, αφού η Πόλη ενσωμάτωνε και εξέφραζε τις εθνικές ελπίδες κάθε λαού, που επιθυμούσε να λειτουργήσει στο πλαίσιο μιας ευρύτερης βαλκανικής κυριαρχίας. Η οικουμενική κοσμοαντίληψη του Πατριαρχείου ήταν, άλλωστε, χαρακτηριστικό της μεγάλης απήχησης που είχε στη Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και έξω απ' αυτήν.

Η υπαγωγή, όμως, του οικουμενικού αυτού θεσμού στις εθνικές διεκδικήσεις των Βουλγάρων δεν ήταν εύκολη υπόθεση: το ελληνικό στοιχείο ήταν κυρίαρχο στη διοίκηση του Πατριαρχείου, και ο Πατριάρχης ήταν Έλληνας. Για το λόγο αυτό, οι Βούλγαροι υπέβαλλαν το 1856 αίτημα στην Πύλη να εκλέξει, χωρίς την άμεση των Ελλήνων, έναν πνευματικό και έναν κοσμικό ηγέτη, από τους οποίους ο πρώτος να είναι ο Αρχιεπίσκοπος και ο δεύτερος ο πολιτικός ηγέτης των Βουλγάρων⁷. Το αίτημα αυτό, αν και αρχικά απορρίφθηκε, άνοιξε το δρόμο για μια ευρύτερη συζήτηση που θα διαρκέσει μέχρι το 1870, με υποβολή σχεδίων τόσο από τους Βουλγάρους, όσο και από τους Τούρκους. Στις εξελίξεις ενεπλάκη και το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο, ενώ δεχόταν την δημιουργία αυτόνομης Εξαρχικής Βουλγαρικής Εκκλησίας, με Βούλγαρο έξαρχο και γλώσσα λατρείας τη σλαβική, ήθελε να υπαγάγει την Εκκλησία αυτή στη δικαιοδοσία του, καθώς ήταν αδιανόητο για το Πατριαρχείο να υπάρχουν δύο ομόδοξοι Πατριάρχες στην Κωνσταντινούπολη⁸. Τελικά στις 28 Φεβρουαρίου του 1870 ο σουλτάνος ίδρυσε την ανεξάρτητη Βουλγαρική Εκκλησία, με σχετικό φιρμάνι, το οποίο, μεταξύ των άλλων, όριζε ότι εάν επιθυμούσε η πλειοψηφία των ορθόδοξων κατοίκων μιας περιοχής, θα μπορούσε να υπαχθεί πνευματικά η διοίκηση της περιοχής αυτής στη Βουλγαρική Εξαρχία. Αυτό άνοιξε το δρόμο αργότερα για υπαγωγή, μέσω δωροδοκιών, περιοχών της Μακεδονίας στη Βουλ-

6. Στο ίδιο, 126.

7. Στο ίδιο, 128.

8. Στο ίδιο, 137.

γαρική Εξαρχία, η οποία εξυπηρετούσε τις εθνικές επεκτατικές διεκδικήσεις των Βουλγάρων.

Όπως ήταν φυσικό, το Πατριαρχείο αντέδρασε, όπως αντέδρασε και η Ελληνική Κυβέρνηση Κουμουνδούρου. Τελικά, μετά από διενέξεις δύο ετών και την ανυποχώρητη στάση των Βουλγάρων, στις 29 Αυγούστου του 1872 συγκαλείται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Σύνοδος, η οποία καταδίκασε τελεσίδικα τους Βουλγάρους ως σχισματικούς. Το σχίσμα αυτό διατηρήθηκε μέχρι το 1945.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Η ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΔΙΑΤΥΠΩΣΕ ΤΙΣ ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΗΣ σε ένα κείμενο, το οποίο καταδικάζει τον εθνοφυλετισμό. Η απόφαση της Συνόδου (6/9/1872) έχει ως εξής:

«Προσέχειν εαυτοῖς και παντί τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα τοῦ ἁγίου ἔθετο ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἢν περιποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος, τὸ τῆς ἐκλογῆς ἡμῖν σκεύος ἐντέλλεται, λύκους τε βάρεις μὴ φειδομένους τοῦ ποιμνίου καὶ ἀνδρας διεστραμμένα λαλοῦντας, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς οὐσίῳ αὐτῶν, ἀναστήσεται ἐν μέσῳ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας προαγορευῶν, καὶ γρηγορεῖν ἡμᾶς διὰ τοῦτο παρακελευόμενος.

Τοιοῦτους τοίνυν ἀνδρας καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῷ τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Θρόνου κλίματι ἐκ μέσου τοῦ εὐσεβοῦς Βουλγαρικοῦ λαοῦ ἐξαναστάντας, καὶ φυλετισμοῦ καινὴν τινα δόξαν ἀπὸ τοῦ γεηροῦ δίου τῆ Ἐκκλησία παρεισαγαγείν τολμήσαντας, καὶ καταφρονητὰς τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων γενομένους, πρωτοφανῆ ἐπ' ἀθετήσῃ αὐτῶν φυλετικὴν παρασυναγωγὴν συστήσαι ἀπαυθαδιάσαντας, μετ' ἐκπλήξεως καὶ ἄλγους καρδίας καταμαθόντες, τὸν ζήλον τοῦ Κυρίου, ὡς εἰκός, ἀνεξωσμένοι καὶ τὴν τοῦ κακοῦ διάδοσιν ἐν μέσῳ τοῦ εὐσεβοῦς τούτου λαοῦ ἀνακόψαι ἀξιοχρέως προνοοῦμενοι, ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συνελήλυθαμεν.

Καὶ διὰ ἐν κατανύξει ψυχῆς τὴν ἀνωθεν παρὰ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων χάριν ἐπικαλεσάμενοι, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοί, εἰς μέσον προθέμενοι, τὸν μὲν φυλετισμὸν πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἀπ' αἰῶνων τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας

πολίτευμα αντιπαρεξετάσαντες, ουχ ὅπως ξένον, ἀλλὰ καὶ πολέμιον ἀντικρυς αὐτοῖς κατεφωράσαμεν, τὰς δὲ παρανομίας, τὰς ἐπινοήσασαι γενομένας τῆς φυλετικῆς αὐτῶν παρασυναγωγῆς, καθ' ἐκάστης ἀπαριθμηθείσας, ὑπὸ τοῦ συντάγματος τῶν ἱερῶν κανόνων ἀναφανδὸν κατεξελεγχόμενας κατείδομεν.

Διὸ καὶ μετὰ τῶν ἁγίων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν ἄσπασίως τοὺς θεῖους κανόνας ἐνστερνιζόμενοι, καὶ ολόκληρον τῆς αὐτῶν διαταγὴν καὶ ἀσάλευτον κρατύνοντες, τῶν ἐκτεθέντων ὑπὸ τῶν σαλπύγγων τοῦ Πνεύματος πανευφήμων Ἀποστόλων, τῶν τε ἁγίων ἐπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῶν τοπικῶς συναθροισθεισῶν ἐπιεκόδοι τοιούτων διαταγμάτων, καὶ τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν, ἐξ ἐνός γὰρ ἅπαντες καὶ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος ἀνασθέντες ὥρισαν τὰ συμφέροντα, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀποφαινόμεθα:

α. Ἀποκηρύττομεν κατακρίνοντας καὶ καταδικάζοντας τὸν φυλετισμὸν, τοῦτέστιν τὰς φυλετικὰς διακρίσεις καὶ τὰς ἐθνικὰς ἐρεῖς καὶ ζήλους καὶ διχοστασίας ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἀντικείμενον τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῖς ἱεροῖς κανόσι τῶν μακαρίων Πατέρων ἡμῶν, οἱ καὶ τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν ὑπερείδουσι καὶ ὅλην τὴν χριστιανικὴν πολιτείαν διακοσμοῦντες, πρὸς θεῖαν ὁδηγοῦσιν εὐσέδειαν.

β. Τοὺς παραδεχομένους τὸν τοιοῦτον φυλετισμὸν καὶ ἐπ' αὐτῷ τομώντας παραληγνῆναι καινοφανεῖς φυλετικὰς παρασυναγωγὰς κηρύττομεν, συνωδὰ τοῖς ἱερεῖς κανόσι, ἀλλοτρίους τῆς μίας, ἁγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτὸ δὴ τοῦτο σχισματικούς. Ἐπομένως, τοὺς ἀποσχίσαντας εαυτοὺς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἰδίων θυσιαστήριον πῆξαντας καὶ ἰδίαν φυλετικὴν παρασυναγωγὴν συστησάμενους, ἴτοι τοὺς προκαθαιρεθέντας καὶ ἀφορισθέντας, Ἰλαρίωνα τὸν ποτὲ Μακαριουπόλεως, Πανάρετον τὸν ποτὲ Φιλίππουπόλεως, Ἰλαρίωνα τὸν ποτὲ Λοφτσού, Ἀνθιμον τὸν ποτὲ Βιδύνης, καὶ τοὺς ἤδη καθαιρεθέντας Δωρόθεον τὸν τέως Σόφιας, Παρθένιον τὸν τέως Νυσαάδας, Γεννάδιον τὸν τέως Βελισσοῦ, καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἀνέρωσ χειροτονηθέντας ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς τε καὶ διακόνους, καὶ πάντας τοὺς κοινωνοῦντας καὶ συμφρονοῦντας καὶ συμπράττοντας αὐτοῖς, καὶ τοὺς δεχομένους ὡς κυρίας καὶ κανονικὰς τὰς ἀνέρους αὐτῶν εὐλογίας τε καὶ ἱεροπραξίας, κληρικούς τε καὶ λαϊκούς, κηρύττομεν σχισματικούς καὶ ἀλλοτρίους τῆς τοῦ Χριστοῦ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ταῦτα οὕτω διοριζόμενοι, δεόμεθα τοῦ παναγάθου καὶ φιλανθρώπου Θεοῦ καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τελειωτοῦ τῆς ἡμετέρας πίστεως, ἵνα τὴν μὲν ἁγίαν αὐτοῦ Ἐκκλη-

οίαν διατηρή άμωμον και αλώδητον από πάσης νεωτερικής λύμης, ερηραισμένην επι τω θεμελίω των Αποστόλων και Προφητών, τοις δε εαυτούς απ' αυτής αποσχίσασι και επι τη του φυλετισμού δόξη την παρασυναγωγήν αυτών πήξασι δά μετάνοιαν, ει πως ποτέ αναήψαντες και τα εαυτών αποπτύσαντες, προσέλθοιεν τη μιά, αγία, καθολική και αποστολική Εκκλησία, ίνα εν αυτή δοξάζωσι και μετάντων των Ορθοδόξων τον μέγαν της ειρήνης άγγελον και Θεόν, τον ελθόντα καταλλάξει πάντας και ειρήνην ευαγγελίσασθαι τοις εγγύς τε και μακράν, ότι Αυτώ πρέπει πάσα δόξα, τιμή και προσκύνησις, συν τω Πατρί και τω Αγίω Πνεύματι εις τους αιώνας. Αμήν».

ΣΧΟΛΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Ο ΠΩΣ ΓΙΝΕΤΑΙ ΕΥΚΟΛΑ ΚΑΤΑΝΟΗΤΟ, Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΟΥ Οικουμενικού Πατριαρχείου φροντίζει εξ αρχής να υπερτονίσει το κύρος της, που απορρέει από την αυθεντικότητα της παράδοσής της, αντιδιαστέλλοντάς την με την ενέργεια των Βουλγάρων. Αυτούς χαρακτηρίζει «λύκους» και διεστραμμένους ανθρώπους, οι οποίοι επιχειρούν να επιφέρουν διάσπαση στους κόλπους της μιας και ενιαίας Εκκλησίας, συσταίνοντας «φυλετικήν παρασυναγωγήν». Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι η φυλετική αυτή παρασυναγωγή χαρακτηρίζεται στο κείμενο ως «προτοφανής», που σημαίνει ότι άλλη παρόμοιά της δεν έχει γνωρίσει η Εκκλησία, και η οποία είναι αντίθετη με τους θείους και ιερούς κανόνες. Επιχειρώντας να ορίσει τον φυλετισμό, η Σύνοδος τον κατανοεί με βάση τα αποτελέσματα που ο ίδιος επιφέρει, όπως είναι η ύπαρξη διακρίσεων, οι εθνικές έριδες, οι ζηλοτυπίες και τελικά οι διχαστασίες. Το πρόβλημα του εθνικισμού η Σύνοδος το κατανοεί ως πρόβλημα φυλετικό και για το λόγο αυτό καταφέρεται στο μεγαλύτερο μέρος της απόφασής της εναντίον της προβολής του εθνικιστικού αυτοπροσδιορισμού των φυλετικών ιδιαιτεροτήτων. Βέβαια, είναι αλήθεια πως στο κείμενο δεν έχουμε σαφείς ορισμούς ούτε για τον φυλετισμό, ούτε για τον εθνικισμό. Όμως, σκοπός της εγκυκλίου είναι να καταδικάσει το φαινόμενο εξ αφορμής του αποτελέσματός του, που είναι η διαίρεση της Εκκλησίας και όχι να προδεί σε μια εις βάθος ανάλυση του φαινομένου. Η απόφαση, επιπλέον, παραμένει σημαντική γιατί διακρίνει το «προπατορικό

αμάρτημα» του εθνικισμού, που είναι η πελοίθηση ότι μια φυλή είναι ανώτερη της άλλης. Αυτή ακριβώς η πελοίθηση καταλύει την ισοότητα και την ενότητα της Εκκλησίας, αφού δεν είναι δυνατόν «να προτάσεται η ιδιαίτερη φυλή και το ιδιαίτερο έθνος σε βάρος της Καθολικής Πίστεως»⁹. Η πρόταξη του φυλετισμού έναντι του εθνικισμού είναι σημαντική, καθώς ο φυλετισμός ουσιαστικά στηρίζεται στην εξ' αίματος καταγωγή, χρησιμοποιώντας ρατσιστικές ιδιαιτερότητες, ενώ το έθνος χρησιμοποιεί αυτό το μοτίβο για να προχωρήσει στην περαιτέρω πολιτιστική διαφοροποίηση που έχει να κάνει με τη γλώσσα, την παιδεία, τη θρησκεία κ.α. Η σημασία της φυλής συνδέεται αναπόσπαστα με την υποκειμενική τάση της βιολογικής διαίωσης, η οποία συνυφαίνεται με την ιδέα της κοινής, μακρινής καταγωγής των ατόμων που συνθέτουν την ομάδα ή την κοινότητα. Η συνείδηση της κοινής καταγωγής προϋποθέτει τη συνείδηση της συνέχειας, η οποία διαπερνά τις γενιές πέρα από το χρόνο ζωής τους και ενοποιεί με αυτόν τον τρόπο τα άτομα δίνοντάς τους νόημα ταυτότητας¹⁰.

Το ερώτημα, ωστόσο, είναι εάν η φυλή και το έθνος μπορούν να υπάρξουν χωρίς κρατική αυτοεπιβεβαίωση. Σαφέστατα υπάρχουν μορφές οργάνωσης της φυλής που οι εθνολόγοι χαρακτηρίσαν α-κρατικές¹¹. Όμως, δεν συμβαίνει το ίδιο και με το έθνος, το οποίο, ουσιαστικά, αποτελεί ανθρώπινο δημιούργημα, αφού «δύο άνθρωποι ανήκουν στο ίδιο έθνος εάν, και μόνο εάν, μοιράζονται τον ίδιο πολιτισμό [...] και αναγνωρίζουν ο ένας τον άλλον ως μέλη του ίδιου έθνους»¹². Εάν, λοιπόν, το αίμα ενώνει τη φυλή, για να προκύψει η ιδέα του έθνους θα πρέπει από αυτή την βασική ενότητα να διακρίνει κανείς ως συνέπεια την ιδέα ενός ορισμένου τόπου, της χώρας ή της πατρίδας, στην οποία οι άνθρωποι νιώθουν ότι ανήκουν. Βέβαια, η ύπαρξη ορίων δεν ήταν πάντοτε σαφής, αφού η ταύτιση των συνόρων με περιοχές που κατοικούνται μόνο από ένα έθνος δεν ήταν πάντοτε εφικτός στόχος. Οι εδαφικές διεκδικήσεις είναι αδύνατο να συνενώσουν σε μία πολιτική-κρατική, αυτόνομη ενότητα όλους τους εξ' αίματος κοινωνούς, οι οποίοι, παρόλα αυτά, μοιράζονται την κοινή τους κουλτούρα. Η επιθυμία να δημιουργηθούν αυτόνομες, πολιτικοκρατικές οντότητες, οι οποίες να έχουν τη δυνατότητα να αυτοπροσδιορίζονται εδαφικά με τρόπο τέτοιο, ώστε τα γεωγραφικά τους όρια να συμπίπτουν με τα όρια επιρροής της κουλτούρας τους, οδηγεί σε εθνικιστικές εξάρσεις. Ουσιαστικά, δηλαδή, για να υπάρξει ένα έθνος θα πρέπει να συνυπάρχουν: η κουλτούρα (με όλες εκείνες τις αντι-

9. Βλ. ΜΗΤΡ. ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΙΕΡΟΘΕΟΥ, *Γέννημα Θρόνιμα Ραμηοί*, 1996, 214

10. Πρβλ. Θ. ΒΕΙΚΟΣ, *Εθνικισμός και Εθνική Ταυτότητα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, 29

11. Βλ. E. GELLNER, *Έθνη και Εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια 1992, 21

12. Στο ίδιο, 23

13. Βλ. E. GELLNER, ό.π. 106.

λήψεις περί ιδιαιτερότητας της φυλής), η θέληση για δημιουργία (ή προέκταση του ήδη υπάρχοντος) αυτόνομου εθνικού κέντρου και ο τόπος ως ορατό σημείο της ενσάρκωσης του έθνους. Κατανοεί, λοιπόν, κανείς ότι «τα έθνη γεννιούνται από τον εθνικισμό και όχι το αντίστροφο [...] Ο εθνικισμός χρησιμοποιεί την προϋπάρχουσα, ιστορικά κληροδοτούμενη, πληθώρα των πολιτισμών και τον πολιτιστικό πλούτο, παρ' όλο που τα χρησιμοποιεί πολύ επιλεκτικά και συνήθως τα μετασχηματίζει ριζικά»¹³.

Για τον λόγο αυτό η καταδίκη του εθνοφυλετισμού από την εγκύκλιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου του 1872, αφορά ουσιαστικά στην καταδίκη του εθνικισμού, και μάλιστα στη ρατσιστική του εκδοχή. Η διασύνδεση του έθνους με τη φυλή αποδεικνύει ότι στη βάση των τοπικών εθνικισμών της Βαλκανικής υπήρχε η πρόταξη της υπεροχής της μιας φυλής έναντι της άλλης. Αυτό το διέκρινε το Πατριαρχείο και το επισήμανε. Ας μην ξεχνάμε πως και στην ελληνική περίπτωση είχαμε ανάλογες θεωρήσεις περί «προορισμού» της ελληνικής φυλής, ώστε αυτή να παίξει κυρίαρχο ρόλο στην Βαλκανική. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, η αντιπαράθεση μεταξύ πιστών-χριστιανών και απίστων-μουσουλμάνων μεταβάλλεται σε αντιπαράθεση μεταξύ Ορθόδοξων Ελλήνων και Εξαρχικών Βουλγάρων. Η πολιτική αντιπαράθεση και η εθνική διεκδίκηση, δεν γίνεται πλέον μεταξύ ετεροθρήσκων ή ετεροδόξων, αλλά κατ' εξοχήν μεταξύ ομοδόξων-Ορθόδοξων Χριστιανών, διαφορετικής φυλετικής προέλευσης. Κατανοεί, λοιπόν, κανείς ότι τα κριτήρια της αντιπαράθεσης μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων, με αφορμή το Μακεδονικό ζήτημα, δεν λαμβάνονται από κάποιον άλλο χώρο π.χ. οικονομικό, αλλά κυρίως από το χώρο της κοινής θρησκευτικής πίστης, η οποία παρουσιάζει την αντινομία, από τη μια να ενώνει και από την άλλη να διαρεί διαφορετικές εθνοτικές κοινότητες. Η σφοδρή εθνική αντιπαράθεση Ελλήνων - Βουλγάρων (ορθόδοξοι/εξαρχικοί) με βάση την κοινή πίστη, αποδεικνύει ότι η θρησκεία μπορεί να λειτουργήσει ως συλλογική φαντασίωση πολιτικών μεσοιανισμών, έστω κι αν το περιεχόμενο της Χριστιανικής πίστης αντιτίθεται στη δημιουργία της φυλετικής εθνικής θρησκευτικότητας.

Την λειτουργία αυτή του θρησκευτικού επεσήμανε ο Ντυρκέμ, ο οποίος θεώρησε ότι η θρησκευτική λατρεία δεν είναι τίποτα άλλο παρά η συγκεκαλυμμένη αυτολατρεία της ίδιας της κοινωνίας. Και αυτό διότι η ιδέα της συλλογικής ζωής κάποια στιγμή εξιδανικεύεται κυρίως επ' αφορμή πολιτικών και κοινωνικών κρίσεων.

Σε καταστάσεις τέτοιας έξαρσης μπορεί η ίδια η κοινωνία να δημιουργήσει θεούς ή θησκειές και να τις λατρεύει. Στην ουσία, όμως, λατρεύει τον ίδιο της τον εαυτό.¹⁴

Η λατρεία της κοινωνίας καταδικάζεται ως αίρεση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, διότι ουσιαστικά συνιστά ειδωλοποίηση της ιδιαιτερότητας του εθνικού. Η αυτολατρεία της κοινωνίας είναι αίρεση διότι αναπτύσσει εγωιστικά από την μια την υποκειμενικότητα της φυλής, ενώ, παράλληλα, χρησιμοποιεί τη θρησκεία, για να λατρεύει αυτή τη φυλή. Εκκλησίες, επομένως, που λατρεύουν το έθνος και τον εαυτό τους χωρίς να διακονούν τον άνθρωπο και τη ζωή πρέπει να καταδικάζονται, εφόσον ιδεολογικοποιούν την πίστη και την εντάσσουν στην λατρεία της μερικότητας του εθνικού κράτους. Εάν ο ελληνικός εθνικισμός δημιούργησε συνθήκες ελέγχου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, προκειμένου να εξυπηρετήσει τις δικές του εθνικές διεκδικήσεις, ο Βουλγαρικός εθνικισμός δημιούργησε ένα εθνικό Πατριαρχείο, διεκδικώντας παράλληλα και το οικουμενικό κύρος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, για να ικανοποιήσει τις δικές του φαντασικές εθνοτικές ανάγκες. Αυτό αποδεικνύει ξεκάθαρα ότι η φαντασίωση της ιδεολογικοποίησης της μερικότητας προηγείται της διαπολιτισμικής συνθετότητας, ακόμα και σε περιπτώσεις που αφορούν στη θρησκευτικότητα. Η φετιχοποίηση της διαφοράς φαίνεται σήμερα διαρκώς να κερδίζει έδαφος, με τη θρησκεία να αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο για αναζήτηση εθνικών και φυλετικών διαφοροποιήσεων. Την κατάσταση επιτείνει η συμπίεση του θρησκευτικού με το εθνικό και μάλιστα ο ρόλος της θρησκείας ως πιστού και γνήσιου θεματοφύλακα της ιδιαιτερότητας και ιδιομορφίας του έθνους. Η επικινδυνότητα του εγχειρήματος καθίσταται προφανής, όταν μια επιμέρους εθνικιστική θρησκευτικότητα προχωρήσει σε αξιολογικές αντιπαραθέσεις με άλλες, γειτονικές, εθνοτικές θρησκευτικότητες. Και μάλιστα, όταν το κάνει αυτό όχι στο όνομα της πραγματικής και θεμιτής πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, αλλά επιστρατεύοντας αξιολογικές κατηγορίες του τύπου ανώτερος-κατώτερος, φίλος-εχθρός, πατριώτης-προδότης. Όταν οι ιδιαιτερότητες ιεροποιηθούν σε φαντασικό επίπεδο και αποκτήσουν απόλυτο κύρος, τότε οι συλλογικές ταυτότητες γίνονται επικίνδυνες, αφού εύκολα μπορούν να κινητοποιήσουν τις μάξες κάθε φορά που το εθνικιστικό πρόταγμα το επιτάσσει. Για το λόγο αυτό είναι, κατά τη γνώμη μας, καιρός όλες οι θησκειές να τονίσουν περισσότερο το ανθρωπολογικό περιεχόμενο της πίστης τους και

14. Για μια μελέτη των αντιλήψεων του Ντιρκέμ για τη θρησκεία βλ. R. ARON, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, τ. Β', Durkheim, Γνώση 1984, 63-85.

λιγότερο τον εθνικό τους λόγο. Γιατί ας μην λημονούμε ότι ο εθνικισμός στηρίχθηκε κατ' εξοχήν στη θρησκευτική πίστη –και όπου αυτή πρωτογενώς δεν προσφερόταν προς τέτοιου είδους εκμετάλλευση, δεν δίστασε να την «αναδημιουργήσει» κατά τις ανάγκες του, ώστε με τη βοήθειά της, να επιτύχει τους στόχους του.